तिर्यक्स्थितिः स्यात् तथा स्वीकारे च ध्रुवतारयोरपि विषुवतो-
नतत्वोन्नतत्वेन दृश्यत्वापत्तिः अयनयोश्च तिर्यक्स्थितत्वा-
पत्तिश्च नच तथा दृश्यते सदा एकरूपेणैव तयोर्दर्शनात्
न च तयोरतिदूरस्थत्वात् न तथा लोकनं सम्भाव्यते
इति वाच्यं भचक्रस्य ध्रुवलग्नत्वेन नक्षत्रकक्षाया सन्निकृष्ट-
तया ध्रुवस्य सन्निकृष्टतया नक्षत्रकक्षायाश्च सूर्यकक्षायाः
षष्टिगुणान्तरितत्वात् तदानीं सूर्योर्द्ध्वस्थितस्य भूमण्डलस्य
ततोऽल्पान्तरेण स्थितेरतिदूरस्थत्वाभावात् सूर्योर्ध्वस्थिति-
काले च अधिकान्तरे भूमेः सत्त्वावश्यकत्वापत्तेः । तावद्भि-
र्योजनैः ध्रुवसन्निकृष्टपूर्वपश्चिमतारात्मकमत्स्यस्य नतोन्नत-
त्व. तिर्यक्तया च दर्शनापत्तेर्योजनेषत्वात् । किञ्च सूर्योर्ध्व-
स्थितिकाले सूर्येण सहैकराशिगतानां कुजजीवशन्या-
दीनामासन्नतातारतम्येन तेषां स्थूलत्वतारतम्येन दर्शना-
पत्तिः । इत्यादि बहु यन्नव्यमस्ति विस्तरभयाद्विरम्यते ।

सि०शि० भूवृत्तादिमानसूक्तं यथा "प्रोक्तो योजनसंख्यया
कुपरिधिः सप्ताङ्गनन्दाब्धय४९६७ऋतद्व्राशः कुभुजङ्गसा-
वकभुवो१५८१ ऽथ प्रोच्यते योजनम् । याम्योदक्पुरयोः
पलान्तरहृतं भूवेष्टनं भांश२६०हृत् तद्भक्तस्य पुरान्तराध्वन
इह ज्ञेयं खमं योजनम्" सि०शि० । "भूपरिक्षेपपत्ति-
र्गोले कथिता । योजनलक्षणं गणिते कथितमस्ति । तथा-
प्यत्र यदुच्यते तत्रेदं कारणम् । भूरेकैव किन्तु यत्तार्य-
भट्टादिभिराचार्यैः सत्यपि नियामके पलांशदर्शनेऽन्यथा-
न्यथा तत्प्रमाणमभिहितं तत्र षट्सप्ताष्टयमङ्गलं
कनिष्ठिकादिभेदेन शास्त्रे दृश्यते । तेनाभिप्रायेणा-
ऽन्येन वा तथोक्तम् । याम्योत्तरयोः पुरयोः
पलांशान् वक्ष्यमाणप्रकारैर्ज्ञात्वा तेषामन्तरेणानुपातः ।
यदि भांशपरिधौ दक्षिणोत्तरमण्डल एतावत् पलान्तरं
तदा भूपरिधौ पुरान्तरे किमिति । यल्लब्धं तावन्तो
विभागाः पुरान्तरस्य ज्ञायन्ते । यावानेको विभागस्ता-
वद्योजनं ज्ञेयम् । तादृशैर्योजनैर्देशान्तरं कर्तव्यमित्यर्थः"
प्रसि० । इदानीं भूपरिधिस्फुटीकरणं मध्यरेखां चाह ।
"लम्बज्यागुणितो भवेत् कुपरिधिःस्पष्टस्त्रिभज्याहृतो
यद्वा द्वादशसंगुणः स विषुवत्कर्णेन भक्तः स्फुटः ।
यत्राङ्कोज्जयिनीपुरोपरि कुरुक्षेत्रादिदेशान् स्पृशत् सूत्रं
मेरुगतं बुधैर्निगदिता सा मध्यरेखा भुवः" सि० शि० ।
रेखापुराण्याह श्रीपतिः "लङ्का कुमारी नगरी च
काञ्ची पानाटमद्रिश्च सितः पडाख्यः । श्रीपर्वतगुल्मं
च हरी ततश्च माहिष्मती चोज्जयिनी प्रसिद्धा ॥ स्यादा
श्रमोऽस्माद्गगरं सुरम्यं ततः पुरं पट्टशिवाभिधानम् ।
श्रीगर्गराटं च सरोहिताख्यं स्थानेश्वरं प्रीतगिरिः
सुमेरुः ॥ इतीव याम्योत्तरगां धरायां रेखामिमां गोल-
विदो वदन्ति । अन्यानि रेखास्थितिभाञ्जि लोके ज्ञेयानि
तज्ज्ञैः पुटभेदनानि" ॥

ग्रहाणां प्रतिदिनं खकक्षायोजनगतिमानं सि०शि०उक्तम्

"कल्पोद्भवैः स्थितिदिनैर्गगनस्य कक्षा भक्ता भवेद्दिन-
गतिर्गगनेचरस्य । पादोनगोऽक्षयुतिभूमितयोजनानि
११८५८ ।४५ खेटा व्रजन्त्यहदिनं निजवर्त्मनीमे" सि०शि०
अत्रोपपत्तिः । यदि कल्पदिनैः खकक्षामितयोजनानि गच्छति
तदैकेन किमिति । फलं दिनगतियोजनानि । तानि
च स्थूलत्वेन तावत् पादोनगोऽक्षयुतिभूमितानि स्युः"
ग्रहाणां दिनभुक्तिमाह" प्रसि० । "महीमितादहर्गणात्
फलानि यानि तत्कलाः । भवन्ति मध्यमाः क्रमा-
न्नभःसदां द्युभुक्तयः । समा गतिस्तु योजनैर्नभः-
सदां सदा भवेत् । कलादिकल्पनावशान्मृदुद्रुता चला
स्फुटा" सि०शि० । "अत्रोपपत्तिस्त्रैराशिकेन । पूर्वं गति-
र्योजनात्मिका ग्रहाणां तुल्यैवोक्ता । इदानीमतुल्या सा
कलादिकल्पनावशात् । इदानीमतुल्यत्वे कारणमाह प्रसि०

"कक्षाः सर्वा अपि दिविसदां चक्रलिप्ताङ्कितास्ता
दृत्ते लघ्वी लघुनि महति स्युर्महत्यश्च लिप्ताः । तस्मा-
देते शशिजभृगुजादित्यभौमेज्यमन्दा मन्दाक्रान्ता इव
शशधराङ्गानि यान्तः क्रमेण" सि०शि० । "यतः सर्वा
अपि कक्षाश्चक्रलिप्ताभिरेवाङ्किताः । अतो महति वृत्ते
महत्यो लिप्ताः स्युः । लघुनि लघ्वीः । तद्यथा चन्द्र-
कक्षा सर्वाधस्ता लघुः । तस्यामेका कला पञ्चदशभि-
र्योजनैर्भवति । शनेः कक्षा सर्वोपरिस्था सा महती
तस्यामेका कला योजनानां षड्भिः सहस्रैरेकसप्त-
त्योनै-५९२९ भवति । योजनं चतुःक्रोशमेव । अत-
श्चन्द्रात् सकाशाद्दूर्ध्वस्था बुधशुक्रादयः क्रमेण मन्दा-
क्रान्ता मन्दगतय इव भान्ति" प्रसि० ।

ग्रहाणां तुङ्गादिपरिधिभेदकारणम् सि०शि० उक्तं
यथा "उच्चस्थितो व्योमचरः सुदूरे नीचस्थितः स्यान्नि-
कटे वरत्रात् । अतोऽणुबिम्बः पृथुलश्च भाति भानो-
स्तथासन्नसुदूरवर्ती" सि०शि० । इदानीमन्यदङ्कं प्रका-
रान्तरमाह" प्रसि० । "उक्ता मयैषा प्रतिवृत्तभङ्गा
युक्तिः पृथक् श्रोतुरसंभ्रमार्थम् । स्पष्टीकृतेस्तां पुनरन्य
थाहं नीचोच्चवृत्तस्य च यत्प्रसिद्धभङ्गा" सि०शि० ।